

EFTER FOLKEDRAB

Thomas Brudholm & Martin Mennecke

“Efter – hvad betyder det?” spørges der i en af Elie Wiesels fortællinger om Holocaust. Efter folkedrabene er dødslejrene ganske vist blevet befriet, og maschenrettelserne er blevet standset, men ikke mindst for de overlevende ofre kan al tale om “efter” være forbundet med mange forbehold. Som Elie Wiesel overlevede også Primo Levi Holocaust. Han skrev flere gange om en drøm, der plagede ham, som efterlod ham med en mareridtsagtig følelse af, at der ikke var noget “efter” Auschwitz:

“... en drøm fuld af rædsel opsøger mig stadig [...]. Det er en drøm i en drøm, med skiftende detaljer, men altid ens i indhold. Jeg sidder ved et bord, omgivet af min familie eller sammen med mine venner, på arbejdet eller ude i den grønne natur; kort sagt i behagelige og fredelige omgivelser, tilsyneladende blottet for angst og anspændelse; og dog føler jeg en vag og dyb sorg, en tydelig fornemmelse af overhængende fare. Og ganske rigtigt, når drømmen i drømmen fortsætter, langsomt eller brutalt, hver gang på en ny måde, falder alt sammen, stedet, væggene, personerne, og går i opløsning omkring mig; og sorgen bliver mere intens, mere præcis. Alt er nu omsluttet af kaos; jeg er alene midt i en grå og uklar intethed, og nu, nu ved jeg hvad det betyder, og jeg *ved* også, at jeg altid har vidst det; jeg er endnu en gang i KZ-lejren, og intet uden for lejren er virkelighed. Alt det andet var en kort pause, et sansebedrag, en drøm; min familie, naturen i blomst, mit hjem. Nu er denne indre drøm forbi, denne drøm om fred, og i den ydre drøm, som iskoldt fortsætter, lyder en velkendt stemme, et enkelt ord, ikke bydende, men kort og undertrykt. Det er Auschwitz’ morgenordre, et udenlandsk ord, frygtet og ventet; op med jer, ‘Wstawàch’.” (Levi 1991: 198)

I dette kapitel vil vi, som baggrund for resten af bogens kapitler, indlede med en mere generel indføring i temaet *efter folkedrab*. Først vil vi forklare, hvorfor det giver mening, at bogen fokuserer specielt på folkedrab frem for krig og konflikt i bredere forstand. Dernæst drejer det sig om nogle forhold, som man generelt bør holde sig for øje, når man arbejder med tiden efter folkedrab.

ER FOLKEDRAB NOGET SÆRLIGT?

Rundt om i verden bliver mennesker ofre for forskellige typer væbnede konflikter. Nogle er internationale, de fleste foregår inden for en enkelt stats grænser – men én kendsgerning er næsten altid den samme: Ofrene er primært værgeløse civile, kvinder, børn og mænd. De bliver dræbt eller voldtaget, sendt på flugt og skilt fra deres familier, de mister deres hjem og ejendele.

Historien vidner om en tæt forbindelse mellem krig og folkedrab, ikke kun på grund af store og omfattende lidelser blandt civilbefolkningen. Folkedrab foregår ofte i ly af en krig på et tidspunkt, hvor hele befolkningen har været udsat for propaganda, og mange er blevet brutaliseret igennem krigshandlinger og er parate til ekstreme gerninger, fordi eksistensen og fremtiden anses som truet. Således fandt det armenske folkedrab sted under Første Verdenskrig, Holocaust under Anden Verdenskrig, Srebrenica under krigen i det tidligere Jugoslavien, og folkedrabet i Rwanda blev begået parallelt med en væbnet konflikt mellem den rwandiske regering og en oprørshær. Denne forbindelse mellem folkedrab og krig betyder i mange tilfælde, at der også bliver begået forbrydelser mod den befolkningsgruppe, der står eller stod bag folkedrabet. Det kan for eksempel ske som led i et hævntogt som efter Anden Verdenskrig mod den tyske befolkning i Østeuropa og mod hutu-befolkningen efter folkedrabet i Rwanda. Det kan ske under andre dele af krigen, som for den serbiske befolkning i Krajina, da den i sensommeren 1995 blev tvangsfordrevet i den største etniske udrensning under konflikten i det tidligere Jugoslavien. Selv efter folkedrab er der således ikke altid et klokkeklart skel mellem gerningsmænd på den ene og ofre på den anden side. Forbindelsen mellem krig og folkedrab gør, at situationen kan være mere kompliceret end som så.

På trods af disse forbindelser og overensstemmelser kan kun få konflikter karakteriseres som folkedrab. Internationale domstole har f.eks. indtil videre kun betegnet Srebrenica og Rwanda som folkedrab. Hvorfor så en bog om *efter folkedrab* – hvorfor ikke bare en bog om tiden efter krig, især når krig og folkedrab så ofte falder sammen? Hvad er der særligt ved folkedrab, og hvilke problem-

stillinger rejser det for eftertiden? Dette er yderst relevante spørgsmål, fordi de tvinger os til at overveje, om ikke et afgrænset fokus på folkedrab enten er urimelig snævert eller sender et problematisk signal – nemlig, at det er værre at lide under et folkedrab end under en “almindelig” konflikt, og at folkedrabs-ofre kræver eller fortjener større opmærksomhed. Derfor vil vi med det samme understrege, at sammenligningen mellem folkedrab og krig ikke handler om at måle ofrenes lidelser. Man kan ikke måle den enkeltes eller hele befolkningers lidelser. Sammenligningen tjener et andet formål: Nemlig at påvise, at folkedrab på forskellige måder er noget andet end krig, og at de forhold, der gør folkedrab til noget for sig, også har betydning for, hvad det er for nogle problemer, der rejses for eftertiden.

Krig og folkedrab

Man kan i hvert fald fremhæve syv forskelle mellem krig og folkedrab. Krige udkæmpes med mange forskellige hensigter. De kan f.eks. dreje sig om naturressourcer som olie og vand, om sikkerhed, selvforsvar eller om at styrte et diktatur eller tilvejebringe fred. Heroverfor er folkedrab defineret ved en ganske bestemt hensigt; nemlig at udslutte en bestemt gruppe. Folkedrab bliver i forskningen defineret på forskellige måder, afhængig af hvilken folkedrabsforsker man spørger til råds. Den officielle, juridiske og internationalt gyldige folkedrabsdefinition blev fremsat i 1948 i FN's folkedrabskonvention. Den blev blandt andet på grund af sine udeladelser – politiske og sociale grupper er ikke omfattet af definitionen – kritiseret i forskningsverdenen, men er samtidig den eneste, der finder anvendelse i FN og af regeringer og internationale tribunaler. FN's folkedrabsdefinition anføres i artikel 2 i folkedrabskonventionen:

“I nærværende konvention forstås ved folkedrab enhver af nedenævnte handlinger, der begås i den hensigt helt eller delvis at ødelægge en national, etnologisk, racemæssig eller religiøs gruppe som sådan:

- a) at dræbe medlemmer af gruppen,
- b) at tilføje medlemmer af gruppen betydelig legemlig eller åndelig skade,
- c) med forsæt at påføre gruppen levevilkår, beregnede på at bevirke gruppens fuldstændige eller delvise fysiske ødelæggelse,

d) at gennemføre forholdsregler, der tilsigter at hindre fødsler inden for gruppen,

e) med magt at overføre en gruppes børn til en anden gruppe.”

Folkedrab består dermed af to elementer: For det første må der være tale om en eller flere af de handlinger, som er beskrevet under punkterne a-e. For det andet, og det er helt afgørende for at opfylde definitionen, må handlingerne være blevet begået ikke kun for at ramme enkelte personer, men med den *hensigt* helt eller delvis at udlette en af de beskrevne grupper. Det betyder, at kun når denne specielle hensigt er til stede, er der i juridisk forstand tale om folkedrab. Det kan være svært at bevise, at handlingerne er blevet begået med denne hensigt, men det er dét, der skiller folkedrab fra andre alvorlige brud på menneskerettighederne eller krigsforbrydelser. Forskellen mellem krig og folkedrab drejer sig altså, for det første, om denne specielle og uhyrlige hensigt at udlette en anden gruppe mennesker.

NATO bombarderede Serbien for at stoppe den "etniske udrensning" af kosovoalbanere fra Kososvo. Foto: Claus Bjørn Larsen.

For det andet *kan* en krig være uretmæssig, mens folkedrab er en forbrydelse i sig selv. Folkedrab er sat sammen af mange enkelte forbrydelser som deportationer og skydninger. Nogle vil måske mene, at også krig altid er en forbrydelse, men netop når vi bliver konfronteret med et folkedrab som i Rwanda eller Holocaust bliver det svært at mene, at det altid er forkert at gå i krig. For vil det ikke være berettiget, måske endda en forpligtelse, at gå i krig, hvis det er det, der skal til for at stoppe et folkedrab? Filosofer og jurister har gennem århundreder forsøgt at afklare, hvornår det at gå i krig kan være moralsk berettiget. I forhold til folkedrab giver det imidlertid hverken mening at skelne mellem berettigede og uberettigede folkedrab, eller mellem retmæssige og ulovlige former for masse mord med videre – folkedrab er altid en forbrydelse.

For det tredje indebærer krig, at man har to parter, der kæmper imod hinanden. Det medfører i de fleste tilfælde, at der under en krig bliver begået overgreb af begge sider og mod begge sider. Efter et folkedrab er der på den ene side gerningsmænd og på den anden side ofre tilbage; efter en krig findes der på begge sider gerningsmænd og ofre. Efter krig kan man ofte med rimelighed tale om krigens “parter”, og forsoning kan tænkes som noget, der kræver en vis vilje til at indgå kompromiser fra “begge sider” og “mødes på midten”. Heroverfor er folkedrab i langt højere grad præget af en ekstrem asymmetri mellem dem, der udryddede, og dem, der blev udryddet.

Den fjerde forskel drejer sig om den rolle, som statslige institutioner spiller under folkedrab. Folkedrab udgør, for det første, et organiseret forsøg på at udrydde en bestemt gruppe fra samfundet, og det vil i langt de fleste tilfælde forudsætte, at gerningsmændene styrer staten for at kunne udføre planen. Folkedrab er en så omfattende forbrydelse, at den næsten ikke kan gennemføres uden opbakning fra og inddragelse af de forskellige statslige magtinstanser, som politifolk, dommere og militær. Under folkedrab fratages individer i offergruppen deres borgerlige rettigheder, de bliver udelukket fra den politiske proces og umenneskeliggjort, inden folkedrabet sættes i gang. Brugen af statslige organer op til og under folkedrabet gør, at statens institutioner efter folkedrabet er diskrediterede og skal genopbygges i meget højere grad end efter en krig – især med hensyn til ofrenes tillid til staten.

For det femte efterlader både krig og folkedrab bombarderede byer, nedbrændte huse og lemlæstede mennesker. Folkedrab tilføjer dertil i større omfang indre, psykiske sår, fordi det rører ved grundtilliden til andre mennesker. Under folkedrab bliver offergruppen umenneskeliggjort ved hjælp af sammenligninger med dyr og udstødes fra, hvad folkedrabsforskeren Helen Fein har kaldt “de

menneskelige relationers univers”. Også under en krig findes der propaganda, og modstanderen vil blive omtalt som fjende, men ikke med den radikalitet og systematik, som er nødvendig for at gennemføre et folkedrab. Krigsfanger og civile bliver ofte udsat for forfærdelige krigsforbrydelser, men folkedrabet udryddelseslejligheder udsætter deres fanger for en grad af vold, som radikalt udfordrer vores evne til overhovedet at forstå, hvad der skete. Folkedrabet absolutte karakter, den totale udgrænsning af offergruppen, gør tiden efter folkedrab til en anderledes situation end efter krig. Efter et folkedrab har mange ofre det svært med at betragte gerningsmændene som medmennesker, både som enkeltstående individer og som gruppe. Forsøg på at fremme forsoning er givetvis stillet over for større udfordringer efter folkedrab.

For det sjette kan man se på forskellen mellem krigens soldater og folkedrabetes gerningsmænd. Et folkedrab kræver mange flere gerningsmænd, end krigsforbrydelser gør under en krig, fordi et folkedrab er en langt mere omfattende forbrydelse, der sigter på et meget højere antal ofre. Derudover er de, der bliver involveret i en krigsforbrydelse, for det meste professionelle soldater eller i det mindste bevæbnede militser, som indgår i krigsførelsen. Under et folkedrab er det ligeledes soldater og militser, men i meget højere grad også “almindelige” mænd og kvinder, der bliver til gerningsmænd. Efter et folkedrab står samfundet derfor tilbage med mange flere og, især, flere “almindelige” gerningsmænd end efter en krig. Efter folkedrabet i Rwanda i 1994 betød det for eksempel, at hundredtusinder af gerningsmænd skulle leve et nyt liv side om side med deres ofre.

Den syvende og sidste forskel, som vi vil nævne her, drejer sig om den særlige status, folkedrab medfører både for ofre og gerningsmænd. Ingen anden forbrydelse, og slet ikke en tabt eller vundet krig, kan sammenlignes, hvad angår den virkning, et folkedrab har på, hvordan ofre og gerningsmænd efterfølgende bliver betragtet af omverdenen. Det internationale samfund reagerer oftest på folkedrabsofre med dårlig samvittighed, fordi man under massakrerne ikke gjorde nok for at standse dem. Denne dårlige samvittighed kan senere give anledning til at se stort på ofrenes adfærd over for andre grupper. Således har det internationale samfund i årevis valgt at se den anden vej, mens Rwandas nye regering blev til en drivende kraft i borgerkrigen i Congo, angiveligt for at forsvare sig mod tilbagevendende folkedrabsmilitser. Denne særlige status ligger i endnu højere grad på gerningsmændene, der i generationer bærer en særlig skamplet. Det er, som om folkedrab – i modsætning til andre omfattende forbrydelser mod menneskeheden som f.eks. slaveri og andre ugeringer fra kolonitiden – medfører en forpligtigelse til at bearbejde fortiden. Det er også kun

efter folkedrab, at der kan opstå enighed om, at alle forsøg på at nedtone eller forfalske denne del af historien skal afvises – eller ligefrem retsforfølges – som benægtelse. Det mest kendte eksempel herpå er tyskerne, der nu i over et halvt århundrede har prøvet at bearbejde og konfrontere sig med Holocaust, og som også har gjort benægtelse af Holocaust strafbart.

Det er vigtigt at understrege, at de problemer og udfordringer, der konfronterer samfund og mennesker efter et folkedrab, ikke er *absolut* forskellige fra dem, der kommer på tale efter krig og konflikter, der rummer omfattende krigsforbrydelser. Mange af de udviklinger, der vil blive beskrevet i bogens enkelte kapitler, findes også i forskelligt omfang i tiden efter krig og konflikter. Blandt andet derfor har vi ikke fundet det hensigtsmæssigt at udelukke enhver reference til andre former for massevold end netop folkedrab fra bogens kapitler. Men forbrydelsen folkedrab er på flere måder en sag for sig med særlige konsekvenser for eftertiden. Det er den væsentligste grund til, at bogen her er fokuseret på de udfordringer, der rejses efter netop folkedrab.

EFTER FOLKEDRAB

Som baggrund for bogens følgende, mere specifikt fokuserede kapitler vil vi her komme ind på nogle af de mere generelle forhold, der gør sig gældende efter folkedrab.

Folkedrab og tid

Når det internationale samfund bliver involveret i genopbygningen af samfund efter folkedrab, er der nogle gange meget høje forventninger til, hvor hurtigt det vil kunne lade sig gøre at “komme videre”. Vi forstår ikke, hvorfor serberne ikke vil anerkende deres rolle i konflikten i Bosnien-Hercegovina og i massakren ved Srebrenica. Vi forstår ikke, hvorfor Tyrkiet ikke vil anerkende det armenske folkedrab fra 1915. Mange forstår ikke, hvorfor tyskerne ikke kender teksten til den tyske nationalsang, og hvorfor selv tyskere, der er født årtier efter afslutningen af Anden Verdenskrig, føler en slags ansvar for de forbrydelser, der blev begået i Tysklands navn i Auschwitz.

Folkedrab synes at udfordre vores normale forestillinger om den betydning, som tidens gang har for vores relation til noget, der engang er sket. Normalt er det vel sådan, at jo længere tid der er gået, siden noget fandt sted, i jo højere grad forventer vi, at det sketes betydning er blevet formindsket. Selv hvis tiden

ikke læger *alle* sår, så regner vi med, at tidens gang har en vis helende effekt. Der er sjældent nogen præcis målestok, men “så og så længe” er f.eks. en vrede eller sorg over et overgreb berettiget. Hvis de bliver ved *for* længe efter det, der foranledigede dem, så er det galt. Hvis man stadig insisterer på retsforfølgelse og straf årtier efter årtier efter et folkedrab – er det så ikke bare en ustyrlig hævn-tørst, der er på spil?

Uanset hvad man måtte mene herom, så må man bemærke, at vores sædvanlige fornemmelser ikke nødvendigvis er passende, når vi har at gøre med tiden efter folkedrab. Da det et par årtier efter Holocaust blev diskuteret, om nazisternes forbrydelser mod menneskeheden skulle kunne retsforfølges længere ud i fremtiden, blev det flere steder vedtaget, at forbrydelser mod menneskeheden er *uforældelige*. I lighed med flere andre skrev den franske filosof Vladimir Jankélévitch om den særlige erfaring, at tidens tand ikke synes at virke på Holocaust:

“Den tid, som lægger en dæmper på alt; den tid, som fortærer sorgen, ligesom den nedbryder bjergene; den tid, som begunstiger tilgivelsen og glemsomheden; tiden, som trøster; den beroligende og lægende tid – den formindsker ikke det kolossale slagteri det fjerneste, tværtimod, den ophører aldrig med at genoplive slagteriets rædsler.” (Jankélévitch 1996: 556)

Steder som Auschwitz og Srebrenica bliver ved med at eksistere som geografiske steder, men de bliver også ved med at være de steder, hvor “det” skete. I nogle tilfælde kan følelsen af, at tidens gang ikke har sin sædvanlige betydning, være ufrivillig; en erfaring, man gør sig. I andre tilfælde er der snarere tale om en bevidst valgt protest; en insisteren på, at vores forfærdelse over forbrydelserne eller vores syn på deres betydning ikke *bør* eller *må* aftage med tiden. I *De tusinde Antigoners Kalavrita* skriver Charlotte Delbo om nazisternes massakre på 1.300 kvinder, mænd og børn fra den græske landsby Kalavrita i 1943. Prosadigtet henvender sig til den besøgende på stedet, hvor massakren fandt sted. Det slutter således:

“Farvel, rejsende. Når du går gennem landsbyen for at komme tilbage til vejen og hjem igen, så kig på uret på torvet. Den tid, som det viser, er den tid, hvorpå det skete den dag. Noget i urets mekanisme brød sammen under den første skudsalve. Vi har ikke repareret det. Klokkeren er, hvad den var den dag.” (Delbo 1990: 108)

Ung jøde under et besøg i Auschwitz i dag. Foto: EPA.

Selvom den tid er forbi, hvor Kalavrita eller Auschwitz var skueplads for uhyrligheder, er de samtidig aldrig blevet til andet. Det bliver klart, når man besøger stederne, og det bliver også klart, når man tænker over, hvad "Auschwitz" eller "Rwanda" vækker for associationer. Det er, som om stednavnene låser folkedrab fast i sig. Auschwitz er stadig, efter mere end et halvt århundrede, Auschwitz. Stedet "Auschwitz" er blevet til et symbol på ondskab og indgår sammen med andre steder i et måske "evigtgyldigt" landkort over forbrydelser mod menneskeheden. Allerede dette tydeliggør, at eftertiden ikke nødvendigvis byder på noget nyt, i og med at vi vælger at bevare mindet om stedet som det gerningssted, det engang var. I 1979 blev Auschwitz taget med på UNESCO's liste over verdens kulturarv, og det kan ses som en illustration af "permanentgørelsen" af folkedrab i tiden efter folkedrab. Betydningen af Auschwitz som lejr og gerningssted blev skrevet fast. I UNESCO's begrundelse for optagelsen af Auschwitz på kulturarvslisten fremføres det:

"Endnu bevaret i den stand, som de var i, da Museet blev grundlagt i 1947, bærer de forstærkede mure, pigtråden, platformene, barakkerne, galgerne, gaskamrene og krematorieovnene alle vidnesbyrd over de omgivelser, som Hitlers folkedrab fandt sted i."

Der er ikke noget *efter* for stedet Auschwitz. Samtidig bliver stednavne til symboler for de uhyrligheder, som mennesker kan begå. Dette var medvirkende til, at den danske mindededag for Holocaust og andre folkedrab fik navnet *Auschwitz-dag*. Den tidligere overrabbiner Bent Melchior forklarede ved dagens introduktion i 2003, at:

“Begrebet Auschwitz har [...] fået universel betydning. Det dækker i virkeligheden alle former for masse mord, såkaldte etniske udrensninger og andre kollektive forbrydelser mod mennesker, hvis eneste forbrydelse i virkeligheden er, at de har ladet sig føde ind i eller tilsluttet sig den ‘forkerte gruppe’. Auschwitz, der oprindeligt var et europæisk fænomen, dækker i vores bevidsthed uhyrligheder i alle dele af verden.” (Melchior 2003: 2)

Men denne universalisering af Auschwitz er af flere grunde ikke uproblematisk. En af bekymringerne er faren for, at vi tømmer de konkrete forbrydelser for deres indhold og forvandler dem til metaforer for ondskab generelt. Denne kritik er også blevet rejst over for den danske Auschwitz-dag. Melchior kendte disse indvendinger og svarede i det samme essay, at “Auschwitz er langtfra begrænset til jødisk historie”, og at “Auschwitz-dagen har et positivt, fremadrettet perspektiv med ønsket om at gøre verden til et bedre sted.”

Diskussionen om den danske Auschwitz-dag illustrerer, at tiden efter folkedrab både rummer forsøget på at holde fast i det konkrete, det, der skete, og at åbne op for noget nyt, noget *efter*. Balancen er vanskelig at finde, og spændinger mellem forskellige positioner i denne proces uundgåelige og voldsomme. Den tyske filosof Theodor W. Adorno skrev i 1959, at det er legitimt at ville lægge fortiden bag sig, siden man ikke kan leve i dens skygge. Men hvornår er fortiden færdig med os? Som Adorno skriver: “Man vil bryde fri af fortiden: Det med rette, for man kan ikke leve i dens skygge. [...] Men også urigtigt, når nu den fortid, man ønsker at undfly, stadig er så intenst i live.”

Gerningsmænd, ofre og tilskuere – efter folkedrab

Tiden efter folkedrab bliver præget af de forskellige aktører og deres tidshorisont – af ofre, af gerningsmænd og af tilskuere. Af dem, der selv var med, men efterfølgende også af dem, der kendte dem, der var med. Og så de efterfølgende generationer, som kun kender til fortællinger og andre dokumentationer om det skete. Forskellige generationer finder forskellige svar på at leve efter folkedrab – og denne forskellighed kan lede til spændinger både mellem de forskel-

lige aktører og mellem de forskellige generationer, for hvem skal få lov til at bestemme?

Lad os se nærmere på de forskellige aktører og deres syn på det oplevede. Auschwitz, det stalinistiske Gulag og Srebrenica fortsætter at eksistere som dybe sår i mange menneskers hukommelse. For nogle mennesker kan der ikke være noget *efter*, efter de har mistet deres pårørende eller selv har været igennem forfærdelig tortur. Et folkedrab efterlader overlevende, der ikke kan forstå, hvorfor uhyrlighederne ramte dem og deres pårørende – og som måske endnu mindre kan forlige sig med, at de selv overlevede, mens deres far, mor, ægtefælle eller barn blev dræbt. Efter et folkedrab skal de mange gerningsmænd (som også kan være kvinder) finde sig til rette i tiden efter – muligvis sammen med ofrene. Hvordan kan man som bøddel forlige sig med sin fortid som soldat, der deltog i massehenrettelser, eller som læge, der deltog i menneskeeksperimenter, eller som jurist, der udstedte dødsdomme – hvordan kan man leve videre med denne fortid? Kan man indgå i et nyt samfund, der bygger på menneskerettigheder og demokrati; kan man opdrage sine børn til respekt for andre mennesker; kan man bo og leve side om side med dem, man under folkedrabet forfulgte og dræbte? Endelig er der dem, der under folkedrabet hverken var ofre eller gerningsmænd, men som var "tilskuere" til overgrebene. Hvordan er tiden efter folkedrab for denne gruppe mennesker? Hvordan bliver deres forhold til ofrene – føler de skam og skyld, fordi de ikke gjorde mere for at hjælpe dem, mens de var i nød? Og hvordan ser disse "tilskuere" på de tidligere gerningsmænd – med forståelse eller med fordømmelse?

I skyggen af folkedrab: Rwanda og Tyskland

Rwanda i årene efter folkedrabet i 1994 er et godt eksempel på denne komplekse situation. Folkedrabet handlede om, at en magtsulten elite brugte propaganda, etniske spændinger og angst til at opdne den langt største befolkningsgruppe, hutuerne, mod en anden gruppe, tutsierne. I løbet af 100 dage blev omkring 800.000 tutsier dræbt i et land med otte millioner indbyggere. Det svarede til omkring 75 % af alle tutsier i Rwanda. Folkedrabet har trukket dybe spor i Rwanda. Man formoder, at over halvdelen af alle overlevende børn så et familiemedlem blive dræbt. Man skønner, at titusinder af kvinder blev voldtaget under folkedrabet. Mange af disse kvinder skulle ikke kun kæmpe med de fysiske og psykiske ar efter disse forbrydelser, men var også blevet inficeret med HIV. Omkring 95.000 børn havde mistet deres forældre ved afslutningen af folkedrabet i 1994, men mange blev senere forældreløse på grund af folkedrabets langtidsvirkninger, som for eksempel aids. I 2001 var antallet af for-

ældreløse børn vokset til over en halv million. Tilsvarende mener man, at over en halv million hutu-gerningsmænd havde deltaget i selve folkedrabet. Nogle var flygtet til udlandet, men de fleste var vendt tilbage til deres hjem og skulle nu leve side om side med tutsierne. Under folkedrabet blev næsten alle jurister dræbt og retsbygninger ødelagt – omkring 40 jurister var tilbage, da man efter folkedrabet overvejede at begynde at retsforfølge gerningsmændene. Spørgsmålet for Rwanda var, hvornår indbyggerne og samfundet egentlig kunne nå frem til en tid “efter” folkedrabet.

Rwanda illustrerer også den tidsmæssige dimension, der ligger i begrebet efter folkedrab. Folkedrabet blev begået i 1994, og langt de fleste gerningsmænd og mange ofre er stadigvæk i live. Begivenhederne er for alle involverede stadigvæk meget tæt på. Nogle af diskussionerne om eftertiden skifter i tidens løb, som et blik på Tyskland efter Holocaust viser. De første 15 år efter krigens afslutning i 1945 var det tyske samfund på ingen måde præget af en interesse for at konfrontere de spørgsmål om skyld og ansvar, som årene under Hitler måtte rejse. Siden hen er Tyskland blevet til det land, der på mest seriøs vis har taget ansvaret for sin fortid. Opgøret med den nazistiske historie har mange facetter og inkluderer blandt andet opgøret med gerningsmændene og den nazistiske ideologi, en søgen efter forklaringer på, hvordan Holocaust kunne finde sted, og en anerkendelse af det ansvar, tyskerne bærer og bliver ved med at bære for denne forbrydelse. Men igennem tiderne er det spørgsmål opstået, om tiden efter Holocaust på et tidspunkt bliver en del af fortiden, eller om det bliver ved med at være et bestemmende motiv for Tysklands og tyskernes selvforståelse. Et godt eksempel på dette er den såkaldte Walser-Bubis-debat.

Folkedrab og generationer – den tyske Walser-Bubis-debat

I 1998 modtog den tyske forfatter Martin Walser en af de vigtigste tyske litteraturpriser, *Friedenspreis des Deutschen Buchhandels* (de tyske boghandleres fredspris). Til lejligheden holdt han en tale, hvor han kritiserede en tiltagende udstilling af skammen over den nazistiske fortid og brugen af “Auschwitz” som det, han kaldte en “moralkølle”. Walser spurgte, hvordan det kunne være, at de nazistiske forbrydelser fyldte så meget i det offentlige rum, så længe efter de blev begået, og han argumenterede for, at den videre bearbejdelse af den nazistiske fortid fra nu af burde begrænses til privatsfæren. Efter talen var holdt, rejste det tilstedeværende publikum sig og gav et stående bifald til Walser. Kun få personer blev siddende, deriblandt den daværende formand for Zentralrat der Juden in Deutschland (Det Jødiske Centralråd i Tyskland), Ignatz Bubis. Han betegnede kort tid efter Walsers tale som “åndelig brandstiftelse”. Bubis’

kritik udløste en stor debat om, hvor længe og hvordan Tyskland skulle mindes Holocaust. Nogle opfattede Walsers tale som en befrielse, andre anklagede ham for at ville slå streg over en fortid, som det stadig er nødvendigt at forholde sig til. Debatten foregik i aviser, på radio og tv og til sidst i bøger og inddrog såvel samfundets kulturelle og politiske elite som kansleren og forbundspræsidenten. Tonen og måden, debatten blev ført på, illustrerede, at spørgsmålet om, hvor lang tiden “efter Holocaust” varer, er yderst følsomt og kan fremkalde stærke reaktioner. Tiden vil vise, om kommende generationer af tyskere vil afslutte diskussionen om Holocausts vedholdende betydning, over 60 år efter det fandt sted. Nogle mener, og andre frygter, at når der ikke længere er vidner tilbage, vil Holocaust blive til en del af den tyske historie – blive til fortid i stedet for nutid.

Det tyske eksempel viser, at tiden efter folkedrab strækker sig over generationer. Det gælder for ofrene, hvor oplevelserne ofte gives videre fra generation til generation, men også på gerningsmændenes side. Nye generationer stiller nye spørgsmål til begivenhederne, til aktørernes roller, til forløb, skyld og ansvar – og til deres egen rolle i forhold til det, der er sket. Når man ser på det tyvende århundredes folkedrab, virker det, som om spørgsmålene bliver ved og aldrig kan besvares fyldestgørende. I nogle samfund kan det på grund af politiske omstændigheder tage længere tid, før spørgsmålene bliver stillet, men de eksisterer og trænger sig på – udefra eller indefra. Diktatur og undertrykkelse kan forsinke processen, som det kan ses på den manglende vilje i dagens Rusland til at kaste lys over Stalins forbrydelser, men spørgsmålene bliver ved med at være der. Dette gælder også for lande som Japan, hvor der i historieundervisningen ikke bliver talt om de uhyrligheder, som japanske styrker begik i 1930’erne og 1940’erne i Kina og Korea. Det gælder for Tyrkiet, hvor man fra regeringens side fortsat nægter at anerkende det armenske folkedrab i 1915. At anerkende, at man befinder sig i tiden efter folkedrab og forbrydelser mod menneskeheden, er en langtrukket og anstrengende proces.

BENYTTETE VÆRKER

Amnesty International (2004): *Rwanda: “Marked for Death” – rape survivors living with HIV/AIDS in Rwanda*, AFR 47/007/2004, 6. april 2004. <http://web.amnesty.org/library/index/engaf470072004>

Brudholm, Thomas og Mennecke, Martin (red.) (2003): *Erindringens Fremtid*

– *Auschwitz-dag i Danmark*, Lindhardt og Ringhof.

De Forenede Nationers Konvention om forebyggelse af og straf for folkedrab, 1948. <http://www.menneskeret.dk/menneskeretieuropa/fn/folkedrab/>

Delbo, Charlotte (1990): *Days and Memory*, Marlboro Press.

Fein, Helen (1979): *Accounting for Genocide: Victims and Survivors of the Holocaust*, The Free Press.

Human Rights Watch (2003): *Lasting Wounds: Consequences of Genocide and War for Rwanda's Children*, marts 2003. <http://hrw.org/reports/2003/rwanda0403/>

Jankélévitch, Vladimir (1996): "Should We Pardon Them?", *Critical Inquiry*, forår 1996.

Levi, Primo (1991): *Tøbruddet*, Forum Bøgerne.

Melchior, Bent (2003): "Baggrund for Auschwitz-dagen", Programfolder til Auschwitz-dag 2003, Undervisningsministeriet.

Mennecke, Martin og Moltke, Elisabeth (red.) (2004): "I skyggen af et folkedrab. Rwanda ti år efter", *Den Ny Verden*, 2004:2, Dansk Institut for Internationale Studier.

UNESCO: Auschwitz Concentration Camp – UNESCO World Heritage Centre. <http://whc.unesco.org/en/list/31>

Walser, Martin (1998): "Erfahrungen beim Verfassen einer Sonntagsrede", tale ved modtagelsen af Friedenspreis des Deutschen Buchhandels, 11. oktober 1998, gengivet i Frank Schirrmacher (red.): *Die Walser-Bubis-Debatte. Eine Dokumentation*, Suhrkamp.

Wiesel, Elie (1972): *One Generation After*, Avon Books.

Østergård, Uffe (2005): "Denmark and the New International Politics of Morality and Remembrance", *Danish Foreign Policy Yearbook 2005*, Dansk Institut for Internationale Studier.